

TERMELŐSZÖVETKEZETI MOZGALOM SOMOGYBAN 1948–1956

A marxizmus klasszikusainak agrárelmélete alapvetően meghatározta a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom (szocialista, majd kommunista) pártjainak agrárpolitikáját.

A KMP, megalakulása után néhány hónappal – nem mentesen a baloldaliság gyermekbetegségétől –, megkezdte az elmélet gyakorlati realizálását, melynek során éppen Somogy megyében¹ érte el legszébb, legígéretesebb eredményeit. Az illegalitás éveitől kezdve a párt hosszú évekig nem tudott a megváltozott körülményekhez megfelelően alkalmazkodni,² s amikor stratégiájában (és taktikájában) a szükséges változtatásokat végrehajtotta,³ a gyorsan pergő nemzetközi események újabb strukturális változásokat eredményeztek, s a felszabadulás konkrét, elvi agrárprogram nélkül találta a kommunista pártot,⁴ s még közvetlenül a felszabadulás után következő években sem dolgozott ki az MKP egy komplex, a bonyolult kérdés minden részletére kiterjedő (szövetkezeti kérdést is magában foglaló) programot.⁵ Ez a program csak 1948 tavaszára készült el, amely az egyesült munkáspárt agrárpolitikájának is alapjává vált.⁶ Az alapjaiban helyes elvek betartása nem következett be: alig másfél hónappal később⁷ olyan politika meghirdetésére került sor, amely a mezőgazdaság fejlődése közvetlen és egyedüli útjaként a termelőszövetkezetet jelölte meg.⁸

A TERMELŐSZÖVETKEZETI MOZGALOM
KIBONTAKOZÁSA SOMOGYBAN
(1948–1949)

Tíz nappal a híres „Kecskeméti Beszéd” előtt,

1948. augusztus 10-én ülést tartott a Magyar Dolgozók Pártja Somogy megyei Bizottsága, amelyben – többek között – elfogadták azt a határozatot, hogy a „megyebizottság a termelőszövetkezetek kiépítését vegye előtérbe... s ezért szeptember 5-én... szövetkezeti értekezletet” kell tartani.⁹ A mezőgazdasági szövetkezetek fejlődésének útján roppant jelentőségű, korszakalkotó lépés ez a határozat, hiszen ezzel kezdetét vehette a szövetkezetek gyökeresen új típusának kialakulása: a termelőszövetkezetek megjelenése. Még le sem zárultak azok a történelmi jelentőségű gazdasági–társadalmi–politikai változások, amelyek a földreform és a telepítések következtében a megye mezőgazdaságának termelési- és tulajdonviszonyaiban végbementek, újabb, alapvető változás vette kezdetét: a mezőgazdaság szocialista átszervezése.

Mint közismert, a földreform és a háború utáni helyzetnek szükségszerű következménye volt a modern mezőgazdasági nagyüzem megteremtése; ez volt a „magyar mezőgazdaság korszerű újjáépítésének egyetlen lehetséges útja”. Ezen az úton haladva a megyei pártbizottság az 1948-as év negyedik negyedévi munkatervében – a földbérlet-szövetkezetek alakulásával párhuzamosan – helyes, a marxizmus-leninizmus elveivel megegyező gyakorlati pártprogramot fogad el: „A szövetkezeti mozgalomban továbbra is óvakodni fogunk az erőszakosságtól, a baloldali elhajlástól, de következetesen harcolunk a jobboldali opportunizmus ellen is, de egyben utat törünk a termelőszövetkezetek magasabb formái felé... megkeressük a legjobb lehetőségeket és kiépítjük a szövetkezeti front... súlypontjait... E fejlett szövetkezeti bázisok, ezek az úttörő szövet-

- MORICZ ZS., A Somogy megyei földművelőszövetkezetek. Budapest 1959; MÉSZÁROS K., Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság parasztpolitikája (különös figyelemmel Somogyra). Budapest 1966; TOTH T., A szocializált mezőgazdasági nagyüzemek az igalljárásban (1919). Kaposvár, 1970.
- SZAKÁCS K., A kommunista párt agrárpolitikája 1920–1930. Budapest 1961.
- RÉVAL J., Marxizmus és népiesség. Vál. tört. írások. Budapest 1966.
- DR. BORSI E., Ptk 4 (1964); SZAKÁCS S., A népi demokratikus agrárfejlődés kezdetei Magyarországon 1945–1948. Budapest 1971.
- RÁKOSI M., Építjük a nép országát. Budapest 1949,

- 7–16., 322–377. (Továbbiakban: RÁKOSI 1949.)
- GERŐ E., Harcba a szocialista népgazdaságért. Budapest 1950, 357–426. Meg kell jegyeznünk, hogy a későbbi hibák egyik forrását abban is látjuk, hogy a beszámolót tartó Gerő Ernő a jobboldali opportunizmust tartotta főveszéllynek, s ennek következtében a falusi politikában csak szavakban érvényesült a kétfrontos harc – mintegy fél évtizeden át.
- RÁKOSI 1949, 293–295.
- ORBÁN S., Ptk 1 (1970) 121.
- Magyar Szocialista Munkáspárt Somogy megyei Bizottságának Archivuma (továbbiakban: MSZMP Sm. Biz. Arch.) 33. fond (továbbiakban: f), 8. csomó (továbbiakban: cs).

kezetek fognak példát nyújtani és fokozatosan maguk után húzni megyénk ma még elmaradt dolgozó parasztságát a fejlődés útján...¹⁰

A somogyi termelőszövetkezetek alakulásának gyökerei a felszabadulásig (sőt történetileg a Tanácsköztársaságig) nyúlnak vissza. Ezek a termelőszövetkezetek azonban nagyrészt nem – a szövetkezésben résztvevő – tagok gazdaságait közös üzemben egyesítő valódi termelő szövetkezetek voltak, hanem olyan szövetkezetek, amelyek az egyéni gazdaságokban folyó termelést segítették elő a szövetkezet különféle tevékenységei útján. A történeti, gazdasági (s természetesen nem utolsó sorban) politikai tényezők következtében a földhöz juttatott újgazdák – elsősorban a pusztákon lakó volt cselédek – körében meglevő viszonyokból objektíve kényszerítő erővel bontakoztak ki a kölcsönös segítségnyújtás elemi erkölcsi normái, majd ennek a közös munkának szerves folytatása volt a somogyi „volt” puszták népe körében a kollektív gazdálkodásra való áttérés, amit – bármily furcsának tűnik is – elősegített az elszigeteltség, az önmagukra hagyatottság. A világtól (községek, falvak világtól is) elzárt pusztákon nem (vagy alig) érvényesült a falu (s ennek individualista kizgazda közösségének) objektíve dezorganizáló hatása, s így sajátos közösség alakulhatott ki.¹¹ Ezt mutatja, hogy a megye 1948/1949. fordulóján alakult közös gazdaságainak túlnyomó többsége pusztákon, majorokban szerveződött:¹² szilonicpusztai (Barcs), kürtöspusztai, halászópusztai (Köröshegy), kenézsusztai (Kadarkút), simongáti (Nagyatád), vityyapusztai, szentespusztai (Teleki), szarkástó-pusztai (Ötvöskónyi), létápusztai (Gadány), s ugyanígy a többi – a bábonymegyeri, a bálványosi és nágocsi csoportok kivételével – is mind összefüggő területen, s községen kívül (tanya, ill. puszták körül elterülő, igénybevett nagybérleten) jött létre (gálosfai, kótcsei, pusztakovácsi, magyaratádi, csákányi, osztópáni, nagyszakácsi, nemesdédi, csurgói csoportok).

A termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése, a termelőszövetkezetek története megírása során – különösen erre az időszakra – az egyik legnehezebb feladat a folyton változásban, mozgásban levő folyamat megbízható számszerű összegezése.¹³

A különböző források, dokumentumok¹⁴ összevetése és elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy az

1948 ősztől 1949 tavaszáig alakult 22 termelőszövetkezeti csoport fele még 1948-ban, másik fele 1949-ben jött létre.¹⁵

A 22 csoport harmada (7) földbérlet-szövetkezetből, valamivel több mint fele (12) földművelőszövetkezet földbérlet-csoportjából alakult – teljesen önkéntesen. Miután a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletéről szóló rendelet a nincstelen mezőgazdasági munkásokat és a nagyon kevés földű szegényparasztoakat részesítette előnyben, ezért az alapító tagok túlnyomó többsége vagy teljesen nincsteleh agrárproletár, vagy kevés földű újgazda volt. Az 1949. május 31-ig alakult 22 csoport 420 alapító tagja közül mindössze 60 tag volt újgazda, 360 nincstelen agrárproletár. A tagság szociális összetétele tehát homogén volt, csakúgy mint politikai: a 420 alapító tagból 220 egyben párttag is volt. Ez azt jelenti, hogy a 420 tag alkotta 250 család majdnem mindegyikében volt párttag. Ez volt az a szilárd bázis, amelyből a somogyi termelőszövetkezeti mozgalom elindult.

Ez a kis mag, amely a csoportok megalakulásakor a közös utat választotta, még a fél százalékát sem érte el a megye paraszti társadalmának, viszont – a csoportok megalakulásakor – a birtokukban, használatukban levő 3200 kat. hold (amelyből több mint 2750 hold volt a csoportbérlet) már majdnem fél százaléka volt a megye egyéni tulajdonában levő területének: míg a megyében az egy birtokosra jutó terület meghaladta a tíz (10,6) holdat, addig a termelőszövetkezeti csoportokban az egy családra jutó átlag megközelítette a tizenháromat (12,8), ami azt jelenti, hogy a formálódó nagyüzemekben az egy családra jutó átlagos terület mintegy 20%-kal magasabb volt a megyei átlagnál. Ezt persze egyértelműen pozitív ténynek nem foghatjuk fel, hiszen e földek pillanatnyi állapota – éppen azért, mert bérlemények voltak a csoporthoz kerülés megelőző éveiben – elég rossz volt; arról nem is szólva, hogy a csoportok átlagos gazdasági felszereltsége még a nagyon primitív eszközökkel termelő kisgazdaságok szintjét sem érte el (hiszen az igénylők minden gazdasági felszerelés nélkül kapták meg bérleményeiket), s végül ami a nagyüzemi gazdálkodás szempontjából rendkívül jelentős volt: szakemberek és nagyüzemi termelési tapasztalatok nélküli agrárpro-

10. Uo.

11. E szubjektív tényezők mellett a legfontosabbak azok az objektív tényezők, hogy a nagybirtokok, nagygazdaságok készen talált keretei alapul szolgálhattak a szocialista nagygazdaság üzemi megteremtéséhez.

12. A termelőszövetkezetek felülvizsgálására alakult Elszámoló Bizottságok 1949 végén készült jegyzőkönyveinek anyag alapján: MSZMP Sm. Biz. Arch. 33. f. 34/b. cs.

13. „Megbízható szövetkezeti adatfelvételre egészen 1949 májusáig nem került sor.” DR. RUBINYI P., StSz 9 (1949).

14. Néhány fontosabb: Termelőszövetkezeti mozgalom megyénk területén. 1951 március (MSZMP Sm. Biz. Arch. 33. f. 455/b. cs.); Somogy megyei MDP szövet-

kezeti felelősök 3 hónapos munkaterve. 1949 március (Uo. 12. cs.); A 9000/1948. Korm. sz. rendelet alapján igénybevett földingatlanokon alakult földbérlet-szövetkezetek (Uo. 84. cs.); Elszámoló Bizottságok jegyzőkönyvei termelőszövetkezeteként (Uo. 34/b. cs.) stb.

15. Történeti sorrendben első a Teleki-szentespusztai Béke (IX. 17.), a Barcs-szilonicpusztai Rákosi (X. 1.) és a tabi Dózsa (X. 1.). Még két csoport alakult októberben (Kótcse, Köröshegy), s hat novemberben (Gálosfa, Gadány, Nágocs, Magyaratád, Csurgó, Ötvöskónyi). 1949 januárjában 3 (Kürtöspusztai, Csákány, Pusztakovácsi), februártól májusig havonta 2–2 (Kadarkút, Gamás; Osztópán, Simongát; Nemesdéd, Nagyszakácsi; Bálványos, Bábonymegyer).

letárok csak nagyon nehezen szervezhették meg a gazdaságos termelést. S ezt az állami támogatás sem ellensúlyozhatta, ami nem lehetett elégséges akkor, amikor ennek nagyobb részét — több csoportnál — nem a gazdálkodás fejlesztésére, hanem mindennapi szükségleteik kielégítésére kellett fordítani. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy az első csoportok nagy része — öntudatos tagjaik minden hősiességére ellenére — sem válhatott példamutatóvá a parasztság számára: az első gazdasági év végére a fenti 22 csoportból 15 eladósodott: gazdálkodásuk ráfizetéssel járt, tagjaik számára nem tudták biztosítani a várt jövedelmet.

A csoportok kétharmadának gazdálkodása minden téren negatív eredményt mutatott (amint ezt az év végén készült felülvizsgáló bizottsági jegyzőkönyvek tanúsítják). Ha a párt és a kormányzat — e lelkesedésre építve — a számszerű fejlesztés helyett (végső soron ezt természetesen el nem hanyagolva), a meglévő csoportok megszilárdítása politikáját állítja előtérbe, s megfelelő objektív és szubjektív feltételek biztosításával olyan helyzetet teremt, amelyben e csírák példamutató gazdaságokká válnak: törésmentes, egyenletes lehetett volna a szocialista magyar mezőgazdaság indulása, majd fejlődése.

A TERMELŐSZÖVETKEZETEK SZÁMSZERŰ FEJLESZTÉSI POLITIKÁJÁNAK ELŐTÉRBE KERÜLÉSE (1949—1953)

Az 1948 őszi, 1949 tavaszi alakulások megegyeztette mindenütt nagy események, ünnepélyes megmozdulások voltak, amelyek olyan lényeges változást hoztak a falu életében, amihez fogható talán csak a száz évvel korábbi, az 1848-as jobbágyfelszabadítás volt. A föld társas, nagyüzemi művelésére való átérés e kezdete végre valóra válthatta a híres somogyi „gazda”, Berzsenyi századosnál korábbi álmait: még nem is a szövetkezeti csírák gazdasági eredményei, hanem „a lelkekben és elmékben bekövetkező változások” voltak azok, amelyek „a mezei szorgalmat és népboldogságot... majd a legfőbb tökélyre” juttatják.¹⁶

Azok az eredmények — még bármily szerények is voltak —, amelyeket a termelőszövetkezeti csoportok — különösen a pusztakovácsi, barcsi és még néhány¹⁷ — az első gazdasági évben elértek, feltétlenül komoly reményekre jogosítottak. 1949 közepén azonban a politikai és gazdasági téren bekövetkezett fordulat erősen éreztette hatását a termelőszövetkezeti mozgalom területén is: a megyei pártbizottság — a Központi Vezetőség irányvonala alapján — a tévesz-ek számszerű fejlesztését tartotta legfőbb céljának. A megyei pártbizottság ülésén helyesen határozták meg, hogy a „népgazdaság kettős jellegének megszüntetése, népgazdaságunk egységes szocialista alapjának megteremtése a döntő feladat”. Az okokat azonban rosszul látták: mert az még csak elfogadható, a „proletárdiktatúra nem maradhat fenn kettős gazdasági alapon, az egyre gyorsabb ütemben fejlődő szocialista ipar és a kisárutermelő szétaprózott mezőgazdaság alapján”. A második pontként megjelölt feltétel, hogy „az egyre jobban élesedő nemzetközi helyzet megköveteli mezőgazdaságunk szocialista átszervezésének meggyorsítását” csakúgy nem fogadható el, mint más népi demokráciák példájára való hivatkozás. Még kevésbé fogadható el az átszervezés meggyorsítására tett intézkedések okaként — az MDP megyei bizottsága által megfogalmazott — állásfoglalás: „Az áruk döntő többségét nálunk még az egyénileg dolgozó parasztok termelik. A termelés növekedésével nem jár együtt az árutertermelés növekedése: ennek egyik oka éppen a parasztság nagyobb fogyasztása.¹⁸ Nagyon sok esetben találkozunk a beadás teljesítésének szorgalmazásánál, amikor nagyon sok dolgozó paraszt elmondja: „hogyan adjak be, amikor még nekem sem termett elég!” Ezzel a kijelentéssel dolgozó parasztságunk maga támasztja alá azt, hogy tenni kell valamit a termelés fokozása érdekében...”¹⁹

Mint említettük, a megyei pártbizottság legfőbb feladatának a számszerű fejlesztést tartotta. 1949 szeptemberében elfogadott munkaterve a termelőszövetkezetek számát négy-ötszörösre, földterületét, a családok, valamint a tagok számát ugyancsak ötszörösre kívánta felemelni 1949 végére (1949 közepéhez viszonyítva).²⁰ A termelőszövetkezeti csoporto-

16. BERZSENYI D., *Összes Művei*. Budapest 1956, 505—506.

17. NYERS R., *TáSz* 11—12 (1949) BENKE J., *A barcsi Vörös Csillag 20 éve*. Budapest 1968.

18. Az a népi demokrácia, amely első éveiben a legnagyobb lehetőséget éppen neki, a parasztságnak biztosította, most vele fizetette meg nagyratörő terveit: „a középparasztok egyes rétegeinek megadóztatásával, nagyobb lépéseket kell előre tenni” — hangzott el 1949. január 4-én. A következő évben Rákosi megfogalmazta: „Kényszeríteni kell a parasztot, hogy többet áldozzon a szocializmus építéséért.” *Idézi: ORBAN PtK 1* (1970) 129. Ettől kezdve 1956-ig — csak a beszolgáltatási és a szabadpiaci ár közötti árkülönbség révén — több mint 90 milliárd (!) forintot vontak el a mezőgazdaságtól, s fordítottak iparfejlesztési, szociális és egyéb célokra. Somogy megyében ez az

összeg kétszer nagyobb volt, mint a népgazdaság valamennyi ágában összesen realizált beruházások együttes értéke. A fenti értékeket a *Mezőgazdasági Adattár Budapest 1965*, II. k. 172—244. (továbbiakban: *Adattár 1965*), valamint Somogy megye fontosabb statisztikai adatai 1956. (Kaposvár 1957, 174—182.) kiadványok adatai alapján számítottuk.

19. *MSZMP Sm. Biz. Arch.* 33. f. 84. cs.

20. A csoportok száma 1949. július 1-én 22 volt. 1949. december 31-én pedig 86, amelyeknek földterülete 3500 kat. holdról 15 000 holdra növekedett. A családok és tagok száma az előírtak megfelelően nőtt: a tagoké 500-ról 2500-ra emelkedett. Ugyanezen idő alatt a „következően szocialista szektor” (az állami gazdaságok) száma 2-ről 21-re, területük 8000 kat. holdról 33 000 holdra emelkedett. *MSZMP Sm. Biz. Arch.* 33. f. 81. cs., továbbá 34/a. cs.

kon belül is a III. típusú, legfejlettebb gazdaságok létrehozását szorgalmazta²¹ annak tudatosításával, hogy ezek szervezését nem szabad kötelezővé tenni, mert az „I. és II. típusok az előiskolát jelentik a dolgozó parasztság számára”.²²

A téészek megszilárdítását a pártbizottság első sorban nem gazdasági, hanem politikai kérdésnek tekintette. Ennek érdekében a legfontosabb feladatnak tartotta a téesz-pártszervezetek létrehozását,²³ megfelelő párttitkár és elnök választását,²⁴ az osztályellenesség elleni harc kibontakoztatását és az osztályidegen elemek eltávolítását²⁵ a csoportból.

A termelőszövetkezetek számszerű fejlesztését szolgálták az agitációs napok és kampányok,²⁷ mintatermelőszövetkezetek látogatása (az egyénileg gazdálkodó parasztok számára) stb. A szövetkezeti mozgalmat filmek, propaganda-kiadványok és sajtó útján is népszerűsítették (a szövetkezetek melletti agitációt összekapcsolták a mezőgazdasági munkák elvégzésére buzdító agitációval is).²⁸

Az 1949 második felében elért eredmények hatására a megyei pártbizottság még nagyobb feladatok megvalósítását tűzte maga elé a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztése területén. Mint idéztük, meghatározta a fejlesztés irányait: „1950 őszéig 40%-kal, a fejlesztési szakasz bezárásáig pedig 80%-kal” akarta a tervet teljesíteni. Ezek az 1949-ben kidolgozott irányszámok azonban 1950 őszére rendkívül szerényeknek tűntek nem utolsósorban a Központi Vezetőség 1950. május 27-i határozata „miatt” (amely kimondta, hogy a községek 80–90%-ában legyenek termelőszövetkezetek, s ezzel egyidőben „meg kell kétszerezni az ősz folyamán a termelőszövetkezeteket és a taglétszámot”): az 1950. július 1-i 1339 család-, illetve 2288 taglétszámot október 10-ig 3136-ra, illetve 5104-re emelték (ami a 40%-os arány helyett közel 240%-ot jelent). 1950 őszén ez a létszám stabilizálódott, s a nagyarányú felfejlesztés 1950/51 tél-utóján, tavasz elején történt: az 1951. január 2-i 3736 család, illetve 5900 tag helyett 2 hónap múlva, március 5-én már 10 246 családot és 16 183 tagot találunk a megye 287 termelőszövetkezetében. A fejlesztési szakasz lezárulásáig a tervezett 80% he-

lyett tehát majdnem 800%-kal teljesítették túl a tervet – s ez az országos szervek előírásaihoz képest még mindig lemaradást jelentett.²⁹

Az 1951 eleji nagy felfejlesztések után is elsőrendű feladatnak tekintette (pontosabban: kénytelen volt annak tekinteni) a megyei pártvezetés újabb csoportok alakítását „a most folyamatban levő tavaszi, majd később a nyári növényápolási munkák mintaszerű elvégzése” után. „El kell érünk azt, hogy a megyénk területén is újabb termelőszövetkezetek alakulásához már most, a tavasz és a nyár folyamán előkészítő bizottságok jöjjenek létre... , hogy ezeken keresztül tudjuk megteremteni az őszi alakulások előfeltételeit... még nagyobb lendülettel még nagyobb elszánt akarattal fogunk hozzá az egyre élesedő osztályharc közepette azoknak a feladatoknak a megvalósításához, amelyet tőlünk a párt és dolgozó népünk elvár.”³⁰

Az óriási ütemű fejlesztés idején a jobboldali oportunitizmus főveszélyként való megjelölése szükségszerűen vont maga után a Központi Vezetőség Szervező Bizottságának 1951 augusztusi határozatát a termelőszövetkezetek fejlesztéséről: „A termelőszövetkezetek fejlesztésénél mindenütt lemaradások vannak. Ezeket a lemaradásokat be kell hozni a Járási Pártbizottságoknak, alapszervezeteknek. Ki kell választani a súlyponti községeket. A szervezést sürgetni kell. Ki kell használni az időt a tagosítás”³¹ ideje alatt, mert a súlyponti községek nagy hatással lesznek a környező falvakra.”³²

A Központi Vezetőség szerint a jobboldali elhajlás veszélye abban is megmutatkozik, hogy „a termelőszövetkezeti csoportok tagjai még nem eléggé fejlettek ahhoz, hogy az állam által nyújtott gazdasági támogatást ne úgy fogják fel, mint nyerészkedési lehetőséget.”³³

A valóságos veszély azonban a baloldaliság volt. Mindenekelőtt a versenyszerű szervezés.³⁴ Ez alapvetően meghatározta a csoportok alakulásának és funkcionálásának minden körülményét. A negatívumok között kell megemlítenünk azt, ami a Somogy megyei Termelőszövetkezeti Csoportok Első Megyei Konferenciáján már 1949 novemberében felmerült,

21. Uo. 33. f. 455/b. cs.

22. „Az őszi fejlesztés terén betartottuk a lenini önkéntesség elvét, azonban a dolgozó parasztok politikai színvonalát nem vettük figyelembe, és a fokozatosság elvét nem tartottuk be. Volt olyan község, pl. Somogy-csicsó, ahol 18 család meg akarta alakítani az I. típusú téeszcsét, amire azt mondtuk, hogy vagy a III. típusú, vagy semmi. Így aztán nem lett semmi.” Uo. 33. f. 136. cs.

23. Uo. 33. f. 81. cs.

24. Uo. 33. f. 455/a és 455/b cs.

25. Uo.

26. Uo. 33. f. 15. cs.

27. Uo. 33. f. 455/a cs.

28. A Somogyi Nöplő, illetőleg a Somogyi Néplap szinte minden számában találkozunk a termelőszövetkezetek szervezésére, s az aktuális mezőgazdasági munkákra vonatkozó cikkekkkel.

29. MSZMP Sm. Biz. Arch. 33. f. 136. cs.

30. Uo. 33. f. 455/b cs.

31. A tagosítások mezőgazdaságunk szocialista átszervezésének nagyon fontos velejárái, nélkülözhetetlen feltételei voltak, hiszen a termelőszövetkezetekbe lépett dolgozó parasztok földjeit csak így lehetett nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas táblákba összevonni. Racionális gondolkodást nemcsak nagy-, de kisüzemi körülmények között sem lehet szétszórta birtokparcellákra folytatni (1950-ben a 82 tagosítást kérő csoport 13 400 holdas ingatlana több mint 4400 darabban volt). Az első két évben, 1949-ben és 1950-ben a téesz-mozgalom fejlődésének üteme szabta meg a tagosítások ütemét, ez után (különösen pedig 1951–1952-ben) a tagosítások szabták meg a téesz-mozgalom fejlődésének ütemét.

32. MSZMP Sm. Biz. Arch. 33. f. 455/a cs.

33. Uo. 33. f. 81. cs.

34. Uo. 33. f. 455/a cs.

hogy „sok olyan ember akad... aki mindenáron vezér akar lenni... Egyik faluban pl. alakult egy termelősövetkezeti csoport, ahol a csoport elnökének a falu bíróját választották meg... Ekkor a párttitkár... is elhatározta, hogy alakít egy másik csoportot... De már a DÉFOSZ elnök is akar alakítani egy csoportot...”³⁵

Ebben a helyzetben, amikor a számszerű fejlődés volt az elsőrendű, az ilyen negatív jelenségeket is pozitívnak értékelték a megyei vezetők, hiszen segítették a tervfeladatok teljesítését.³⁶

Bár a téeszokról – a nagyüzemi gazdálkodás általános előnyeit ismertetve – mindig pozitív jellemzést adtak a megyei vezetők,³⁷ azonban a belső használatra készült jelentések már feltárják a valóságot: „ha megnézzük a zárószámadás utáni hangulatot, azt látjuk, hogy nem általánosságban, de egyes téeszeknél elégedetlenségek mutatkoznak az év végi elszámolással kapcsolatban.”³⁸

A gazdasági nehézségeket azonban nem az objektív és szubjektív feltételek hiányával, azaz az előreszaladás, a versenyszerű szervezés következményeivel magyarázták, hanem leggyakrabban a nem megfelelő felvilágosító munkával és az osztályellenség aknamunkájával. Szükségszerűen szorult háttérbe az anyagi oldal: nem akarták észrevenni, hogy mindenekelött az anyagi érdekeltség, és emellett az anyagi bázis, az anyagi támogatás elégtelensége az alapvető oka a termelősövetkezetek gyengeségének. Különösen áll ez az első két évre, amikor a tagság többsége változatlanul az agrárproletárok, kevésföldű szegényparaszrok közül került ki: még 1950. július 1-én is a megye 1339 téesz-családjából 1175 tartozott e szociális kategóriákba (azaz az össztag-ság majdnem 88⁰/₀-a).

Mindezek ellenére az MDP II. Kongresszusa a kol-

lektiválásban elért számszerű eredmények további növelését, a mezőgazdaság teljes szocialista átalakítását tűzte ki célként az első 5 éves terv végére.

A határozat alapvető hibája, hogy a mezőgazdaság helyzetének konkrét, minden oldalú, őszinte elemzése nélkül akarta végrehajtani szocialista átszervezést: Az átszervezés megvalósítása – 4 év alatt – a meglévő objektív nehézségek, az eddig alakult termelősövetkezetek gyengesége, a parasztság megromlott politikai hangulata miatt irreális célkitűzésnek bizonyult. A párt előtt álló feladat lett volna ebben az időben a meglévő termelősövetkezetek megerősítése, példamutató nagyüzemi gazdaságokká szervezése. Hiába hangsúlyozták ezt, a valóságban egészen más történt.

A Politikai Bizottság 1950. november 25. határozata³⁹ eredményeképpen 1950 november végétől a Kongresszus zárónapjáig (pontosabban: 1951. március 5-ig) a téesz-családok számát több mint háromszorosára emelték: a megye 287 téeszében 10 246 családot és 16 183 tagot találunk.⁴⁰ Hogy a jelentésekben levőt a valóságban is realizálják, 1952 második felében – az 1951-es év kitűnő gazdasági eredményei és a szervezés terén elért sikerek⁴¹ következtében – újabb szervezési kampányt indítottak: „a nyári és őszi felfejlesztés során még 24 termelősövetkezeti községet fogunk szervezni. Azokban a községekben, ahol jelenleg tszcs nincs, még ebben az évben tszcs-t fogunk létesíteni: számszerint 50 III. típusút és 20 I. típusút. A meglévő 72 I. típusú csoport 50⁰/₀-át III. típusú csoporttá fejlesztjük. Jelenleg megyénk területének 9,3⁰/₀-a van termelősövetkezetek kezelésében, decemberig 20⁰/₀-ra fogjuk felfejlesztetni. A megye szántó területének 14,5⁰/₀-a van tszcs-k kezelésében, az őszi felfejlesztéssel a megye szántóterületének 30⁰/₀-át tsz-ek kezelésébe szervezzük.”⁴²

I. táblázat A termelősövetkezeti mozgalom fejlődése Somogy megyében (1948–1953)

Időpont	Téeszek	Családok	Tagok	Párttagok	7 kh felüliek	Összterület	Szántó
						kat. hold.	
			s z á m a				
1948. XII. 31.	11	114	201	120	24	980	1 160
1949. VI. 30.	22	307	500	240	44	3 500	3 200
1949. XII. 31.	86	1 410	2 500	800	160	15 000	13 050
1950. VI. 30.	81	1 339	2 288	781	164	16 750	13 784
1950. XII. 31.	127	3 736	5 901	1 384	916	35 188	29 372
1951. VI. 30.	244	6 652	10 264	2 080	2 588	66 497	57 805
1951. XII. 31.	246	8 652	13 790	2 230	2 886	71 043	60 818
1952. VI. 30.	265	9 603	14 971	2 290	3 615	77 546	65 150
1952. XII. 31.	301	14 302	21 552	2 380	7 051	140 350	117 291
1953. VI. 30.	305	15 156	23 044	2 400	7 553	158 321	132 907
1953. XII. 31.	227	6 374	9 654	2 277	2 812	71 827	58 734

35. Uo. 33. f. 15. cs.

36. „Rövid két hét leforgása alatt a 3986 lakosú Böhönye döntő többsége — a 10 kulákcsalád kizárásával és 17 család kivételével — termelősövetkezeti csoportokba tömörült... A III. típusú szövetkezeten kívül még 15 I. típusú tszcs alakult.” Uo. 33. f. 136. cs.

37. Uo. 33. f. 455/b cs.

38. Uo. A jelentés öt olyan termelősövetkezetet sorol fel,

amelyekben „nagyon rossz”, s egy tucatot, amelyekben „kifejezetten rossz” a hangulat a zárószámadás után.

39. Uo. 33. f. 81. cs.

40. Uo. 33. f. 84. cs. 1951. VI. 30-án 244 téeszben 6652 család és 10 264 tag dolgozott.

41. Uo. 33. f. 136. cs.

42. Uo. 33. f. 222/223. cs.

Az 1950/51, valamint 1951/52 fordulóján megindult kampányok „eredményeihez” hasonló 1952/53 fordulója. Bár egy 1953. március 21-én kelt jelentés elismeri, hogy az „ez év első negyedévi fejlesztés a termelőszövetkezeti mozgalom vonalán nem volt olyan lendületes, mint az elmúlt évben, ami nagyban betudható annak, hogy a dolgozó parasztnak vetőmagjuk sem volt, így nem engedték, hogy belépjenek.”⁴³

Az egyes jelentések, összegeзések adatai között meglevő rendkívül nagy különbségek, a valóságot megszeépítő adatok mellett meg kell jelölnünk olyan tényleges, a statisztika törvényeinek megfelelő adatbázist, amelyek a valóságot a leginkább megközelítik. Az alábbi táblázat azt mutatja be, hogy 1948-tól 1953. december 31-ig – június 30-án és december 31-én – milyen tényleges adatokat mutattak a somogyi termelőszövetkezetek. (I. táblázat.)

A Megyei Pártbizottság és Tanács mezőgazdasági osztályai jól látták – mint már korábban utaltunk rá – a termelőszövetkezetek munkájának gyengeségeit, s azokat a tényezőket, amelyek ezt előidéztek: a munkaerőhiányt, a gépesítés alacsony színvonalát,⁴⁴ az anyagi érdekeltség hiányát,⁴⁵ a szervezetlenséget,⁴⁶ és a laza munkafegyelmet.⁴⁷

Mint láttuk, az első években (1948-ban és 1949-

ben) földnélküli és egy-két holdas parasztnak alakítottak szövetkezeteket, s miután az általuk létrehozott gazdaságok nem lehettek – a fentebb vázolt hiányosságok miatt – a szocialista nagyüzemi gazdálkodás példái: a középparasztság mind nagyobb tömegű beszerzésével akarták (különösen 1951-től) a szövetkezeteket gazdaságilag és politikailag megszilárdítani. Mint a táblázatból láttuk, 1953 nyarán volt a középparasztság aránya a legnagyobb (míg országosan a középparaszti családok száma az összes családok számának egyharmada, addig Somogyban több mint fele volt.)

A számszerű fejlesztést előtérbe állító politika mellett szükségszerűen szorult háttérbe a nagyüzemek szervezeti megerősítése. A gazdasági helyzet romlását nagymértékben befolyásolta – az objektív és szubjektív feltételek hiánya mellett – a rendkívül rossz 1952-es gazdasági év is.

A kialakult helyzeten változtatni kellett, azonban az 1953-as kormányprogram – éppen előkészítetlensége következtében – meglepetésként hatott.

A viszonylag kedvező 1953-as év, valamint a kormányprogram által nyújtott kedvezmények erősítették a szocialista nagyüzemeket, s ezzel pillanatnyilag meg lehetett akadályozni a nagyobb arányú felbomlásokat, kilépéseket.⁴⁸ A megye termelőszövet-

43. Uo. 33. f. 455/a cs. E jelentés szerint 1953. március 18-án „343 termelőszövetkezetben 16 877 család (amelyből 9252 középparaszt) és 28 236 tag volt, akik összesen 157 760 holdat (amelyből 136 238 a szántó) műveltek.” Uo.

44. Elsősorban nem is az egy erőgépre jutó földterület aránya, hanem az erő- és munkagépek rendkívül alacsony teljesítőképessége, valamint a hozzánemértés. „Pl. a gyékényesi Győzelem-nél a csurgói gépállomás aratógépe... hat embert foglalkoztatott és két nap alatt 3 kat. hold őrpat vágott le. Ugyanilyen lassú tempóban dolgozott a balatonkiliti gépállomás aratógépe az ádándi Petőfi térszékénél, ahol egy hét alatt 10 kat. hold őrziárpat vágott le... A kerekai gépállomás... a nagycsepelyi Új Élet termelőszövetkezetnél 19 kat. hold őrziárpat több mint egy hétig aratott” – olvashatjuk a KSH Somogy megyei Igazgatósága „Jelentés a termelőszövetkezetek működéséről” című összefoglalójában.

45. Uo.

46. Előfordult, hogy volt a megyében olyan tévesz, ahol néhány hold jutott mindössze 1 dolgozó családtagra (pl. a bolhói Ságvári-ban és a drávaszentesi Török-vés-ben alig 3), viszont voltak olyan téveszek, mint pl. a belegi Virágzó Föld, ahol egy tagra több mint 40, vagy pl. a szenyéri Lenin, ahol egy tagra 30 hold szántó jutott. MSZMP Sm. Biz. Arch. 33. f. 455/b cs.

47. 1952–53-as gazdasági évben „a növényápolási munkákban megyénk eddig soha nem tapasztalt módon lemaradt. Lemaradtak téveszeinknél is... A zákányi Győzelem tszcs 32 kat. hold kukoricáját, a somogy-csicsói Béke és Bástya kukoricáját egyszer sem kapálták meg...” A munkafegyelmel alapvető feltétele: „a vezetőség vegyen aktívan részt a munkában, mert a tagság elvárja a vezetőségtől a vele való együttérzést és a közös munkát.” Az MDP Somogy megyei Bizottsága többször is foglalkozott a meglazult munkafegyellemmel, így pl. 1952-ben és 1953-ban is.

48. A megye 305 termelőszövetkezetéből 104 kérte felbomlását, azonban néhány hetes gondolkodás után

mintegy 20 csoport kérelmét visszavonta. Hiba volt, hogy a kormányprogram megjelenése után a párt- és az állami szervek nem kellő következetességgel láttak a csoportok erősítéséhez és az ellenséges elemek elölvitéséhez. A legtöbb probléma természetesen az előzményekben keresendő: a tagság nem érezte magának a közöst, hiszen a csoportok tevékenységének minden fontosabb mozzanatát a megyei és járási tanácsok szabták meg. Az új kormányprogram kihirdetése után különösen nagy volt a feloszlott csoportok száma a kaposvári (23), a tabi (14), a nagyatádi (12), és a csurgói (10) járásban. 1953. december 31-én a téveszek száma 74,4%-a volt az 1953. szeptember 31-inak. A negyedik negyedév folyamán Somogyban 73 csoport oszlott fel. Lényegesen nagyobb arányú csökkenést mutat a téveszek össz-, ill. szántóterülete: december 31-én az előbbi 45,4, az utóbbi 44,2%-a a szeptember 30-inak. Mind a szövetkezetek szám-, mind a közös földterület arányánál nagyobb mértékben csökkent a téveszek család- és taglétszáma. 1953. december 31-ére – szeptember 30-ához viszonyítva – 42,2 százalékra. Első látásra úgy tűnik, hogy az ösztöngénél nagyobb mértékben csökkent a középparaszti tagság aránya (37,2%). Itt azonban figyelembe kell venni, hogy a középparaszttal szembeni erőszak sokkal nagyobb mértékű volt 1951-től: 1950. június 30-ához viszonyítva 1953 közepére 4605%-ra nőtt arányuk a megyében, míg az egyéb szociális kategóriáké 647%-ra; ezzel szemben 1953 utolsó negyedében a somogyi téveszek középparasztságának 62,8%-a lépett ki az egyéb szociális kategóriák 52,8%-ával szemben.

Ugyanígy országosan: Somogy mellett Csongrádban, Szabolcsban, Szolnokban, Békésben volt a legnagyobb arányú 1951/1952-ben a fejlesztés, a kilépések is itt voltak a legnagyobb mértékűek. Azokban a megyékben viszont, ahol a fejlesztés nem volt olyan ütemű (pl. Fejér, Pest, Győr-Sopron, Komárom és Tolna megyékben), ott 1953 végén, 1954 elején több tagot találtunk, mint 1951-ben (sőt 1953 közepéhez képest a

kezeti mozgalmá első fél évtizedének eredményeit tanulságai megvonásában mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy a társadalmilag és történetileg egyaránt szükségszerű folyamat megvalósítása során súlyos — és sokáig ható — hibákat követett el mind a megyei, mind az országos párt- és állami vezetés.

Mindenekelőtt az önkéntesség megsértése volt a parasztság számára a legelfogadhatatlanabb.

Az önkéntesség mellett megsértették a másik alapelvet, a fokozatosság elvét is. A fogyasztási, beszerzési és értékesítő szövetkezetek kiépítése a legfejlettebb szövetkezeti forma, a termelőszövetkezetek megszervezését is szolgálta, amelyeken keresztül fájdalommentesebben lehetett volna fejleszteni a termelőszövetkezeti mozgalmat. Ezen közbeeső lépcsőfokok kihagyása mellett az I. és II. típusú szövetkezeti formának megkerülése, s a mozgalom megindulásakor legfejlettebb fokozat, a III. típus erőltetése is a fokozatosság elvének megsértését jelentette.⁴⁹

Az állami támogatás elégtelensége és nem megfelelő formája, valamint az anyagi érdekltség elhanyagolása jelentős mértékben befolyásolta ezt a negatív mérleget: a somogyi téészek többsége éppen ezért nem válhatott vonzó példává az egyéni parasztság előtt.

A parasztságnak az a része, amely engedett a gazdasági és adminisztratív nyomásnak — amely teljes mértékben lehetetlenné tette egyébként birtokán a jövedelmező gazdálkodást — a téészbe belépve nem dolgozhatott példamutatóan; s ez kétszeresen gátolta a termelőszövetkezetek fejlődését.

Gátlólag hatott mindezekon kívül az a politika is, amely a termelőszövetkezetekből a legjobb dolgozókat kiemelte, s a párt- vagy az állami élet más területére irányította.

Az állami segítség alacsony volta mellett szólni kell arról is, hogy az állam jelentős mértékben megterhelte a termelőszövetkezeteket is, s mindezt gazdasági és szervezeti életük megszilárdítása előtt. Mint ismeretes, alig volt különbség az egyéni gaz-

daságok és a termelőszövetkezetek megterhelése között, sőt a gyakorlatban a szövetkezetekét nagyobb arányúnak kell tekinteni, hiszen kötelesek voltak az állam részére minden terméküket beszállítani akkor, amikor az egyéni gazdaságok — beszállítási kötelezettségeiken túl — szabad piaci áron értékesíthették termékeiket. Így — azt kell mondani — a termelőszövetkezetek még kevésbé voltak érdekelték a termelés fejlesztésében, mint az egyéni gazdák: teljesen megszűnt a beszállítási- és adórendszer következtében a szövetkezetek anyagi érdekeltége.⁵⁰

A megyei pártbizottság szövetségi politikájának alapvető hiányossága volt az is, hogy a téészek megszilárdítását kizárólag szervezési és vezetési feladatnak, azaz politikai munkának tekintette, s mint rámutattunk, a legtöbbször az elnökök lecserélésével ezt megoldhatónak vélte. Ezzel legfeljebb javítani lehetett a helyzeten, de gyökeres változást elérni nem. Ehhez a megyei pártbizottság ereje kevés volt: ehhez az egész gazdaságpolitikát kellett (volna) megváltoztatni.

Az ötvenes évek legelején kialakult gazdaságpolitika 1953-ra megérett a változtatásra: ezt nem lehetett tovább halogatni. A Központi Vezetőség felismerte a mezőgazdasági szövetkezeti politika megváltoztatásának szükségességét, és az 1953 júniusi határozatában feltárta a hiányosságokat, megvetette egy egészségesebb gazdaságpolitika lehetőségét. A Központi Vezetőség ezen állásfoglalása után a kormány határozata kimondja, hogy „a termelőszövetkezetek sem gazdaságilag, sem politikailag eléggé alá nem támasztott túl gyors fejlesztése a parasztság gazdálkodását bizonytalanná tette, a mezőgazdaság fejlődése megakadt, s az utóbbi években lényegében egy helyben állt.” A kormányhatározat rámutat a téész-szervezések során elkövetett visszaélésekre, erőszakoskodásokra, ami — amellet, hogy „joggal sértette parasztságunk igazságérzetét” — komoly gazdasági károkat is okozott.⁵¹ A határozat rámutat a tagosítások,⁵² a gazdagabb parasztok (a

visszaesés nem túlságosan lényeges). S ahol a fejlesztés követte az objektív és szubjektív feltételek megteremtését (pl. Budapesten), ott 1953—54 fordulóján még növekedett is 1953 közepéhez képest a téész-tagok száma. Adatokat lásd: Adattár 1965, 48—50.

49. BÖHM J., SN 1955. január 9.

50. Somogy megyében az ötvenes évek elején már alig volt különbség az 1 holdra eső általános jövedelemadó tekintetében téész-tagok és az egyéni dolgozó parasztok között:

I. típusú csoportok	1951	1952	1953	1954
20—25 kat. holdig	105	190	189	212
15—20 kat. holdig	71	205	195	158
10—15 kat. holdig	53	225	236	220
5—10 kat. holdig	95	264	265	230
0—5 kat. holdig	197	312	304	252
	155	362	333	291

MSZMP Sm. Biz. Arch. MNB Sm. Igazg. jelentése (1955) „Összesítő...” melléklete. Ugyanakkor a téész-

szek begyűjtési kötelezettsége is csak alig valamivel volt alacsonyabb, mint az egyéni dolgozóké: az előbbieknél egy holdra átlagosan 188, az utóbbiaknál 224 búzakilogramm (ill. ennek megfelelő termény) jutott. HEGEDŰS A., TáSz 4 (1952) 307.

51. Somogyban jelentős problémát okozott 1949-től a parasztságnak — elsősorban a kis- és középparasztságnak — az ún. közbirtokossági és úrbéres erdők megszüntetése, állami kezelésbe adása. Ezeket most, 1953-ban, sok helyen visszakövetelték. Rendezése a következő években elhúzódott. 1956 őszén került a Minisztertanács elé, azonban az ellenforradalom kitörése miatt nem került megoldásra.

52. „Az elmúlt években a tagosítások miatt és a téészek túlzott ütemű fejlesztése következtében a falun termelési bizonytalanság lépett fel, amely oda vezetett, hogy sok dolgozó paraszt nemcsak földjét nem javította, hanem még a szükséges” alapvető munkákat sem végezte el — mondotta Hegedűs András az MDP Központi Vezetőségének ülésén.

kulákok) elleni túlzó rendszabályok⁵³ negatív következményeire. A kormány elsődrendű és sürgős feladatának tekintette a mezőgazdasági termelés biztonságának megerősítését. Lehetővé tette a termelőszövetkezetek feloszlását⁵⁴ annak fenntartásával, hogy továbbra is ezt az utat tekintette a dolgozó parasztság felemelkedése legjárhatóbb útjának.

KÉTFÉLE ELHAJLÁS – EGYFÉLE EREDMÉNY

A kormányprogram a lakosság életszínvonalának emelését a mezőgazdasági termelés fejlesztésével kapcsolta egybe (beleértve az egyéni parasztság gazdálkodását is). A termelőszövetkezetek számszerű fejlesztésének politikájával szemben a megszilárdítást helyezte előtérbe, amelyre – mint a program hangsúlyozza – „az állam minden eszközt előteremt.”

1953 novemberében a Központi Vezetőség titkársága figyelmeztette a Somogy megyei Pártbizottságot az 1952/53-as felfejlesztések során elkövetett hibákra, s megjelölte a hibák kijavítására teendő intézkedéseket. A Somogy megyei Pártbizottság – vizsziat tekintve az 1953 végén és 1954-ben végzett munkájára – 1955-re készített munkatervében megállapítja, hogy „a megyei párt- és tanácsszervek... rosszul dolgoztak. Ennek következménye, hogy 1953 augusztusától az év végéig a meglévő termelőszövetkezetből 87 feloszlott.”⁵⁵ A megyei pártbizottság nemcsak az 1953 novemberi, de „az azóta megjelent Központi Vezetőségi határozatokat (a termelőszövetkezetek megszilárdítására és továbbfejlesztésére) sem hajtotta végre következetesen. Emiatt az elmúlt évben (1954) a termelőszövetkezetek lényeg-

ében nem fejlődtek tovább, szántóterületük mintegy 6000 kh-val, a családok száma 460-nal csökkent.”⁵⁶

Somogy élenjáró termelőszövetkezeti megyéből „hátulkullogók”⁵⁷ egyike lett 1954/55 fordulójára. Az idézett munkaterv – a III. Kongresszus, valamint a Központi Vezetőség 1954. február 14. és 1955. március 4. határozatai alapján – a megyei pártbizottság legfontosabb feladatának a meglévő termelőszövetkezetek politikai és gazdasági megszilárdítását, valamint jövedelmük növelését tartotta. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy 1955 második felében harcba kell szállni a termelőszövetkezeti mozgalom számszerű fejlődéséért is. Az 1954-ben elért gazdasági eredmények után úgy tűnik, hogy a fejlesztésnek megvan a reális lehetősége.⁵⁸ A lényegesen kedvezőbb általános politikai helyzet, és a termelőszövetkezetek 1954/1955-ös gazdasági megerősödése lehetőséget teremtett a feladatok megvalósítására. Ennek ellenére azonban előkerültek már a pártbizottság említett – 1955 elején készített – munkatervében 1951–52 rosszlelkű módszerei: ismét előírták hány családot mikorra kell beszervezni. A cél érdekében a legjobb eszközt ismét a tagosításban látták: „A legjobban működő 62 téeszben átlag 22, a többi téeszben átlagosan 12 családot kell beszervezni. Ezenkívül 1955-ben alakítani kell legalább 42 I-es típusú és 32 III-as típusú termelőszövetkezetet, átlag 15–15 családdal.”⁵⁹ Az adminisztratív nyomás,⁶⁰ az önkéntesség ismételt megsértése eredményeképpen 1955 december végére a termelőszövetkezeti tagok és családok száma kétszeresére emelkedett (az év közepi értékekhez viszonyítva), s 1956 elején ismét tovább nőtt (mintegy 2000 családdal, 3 és fél ezer taggal), s mindezek eredményeképpen a mezőgazdasági termelőszövetkezetek fontosabb adatai⁶¹ a következőképpen alakultak 1956. VI. 30-án: a 329 téeszben 15 017⁶² volt a családok s 23 076 a tagok

53. Az ötvenes években, de különösen 1952/53 fordulóján rendkívül szigorúan büntették a „gazdasági szabotálások” miatt a kulákokat. A Somogyi Néplap lapjain tömegével találjuk a szabotálókat elmarasztaló súlyos ítéletekről hírt adó cikkeket.

54. A megye néhány nagyüzemében, amelyek alakulásakor nem sértették meg az önkéntesség elvét, a kilépések aránya elhanyagolható volt. Viszonylag gyengébb csoportokban is voltak azonban, akik hűségesen kitartottak a közös mellett, akik látták, hogy megélhetésük forrása lehet a szövetkezet. Lásd a Somogyi Néplaphoz beérkezett levelek sokaságát (pl. az 1953. aug. 28., 30., szept. 1., dec. 12. stb. számokat).

55. MSZMP Sm. Biz. Arch. „A Sm-i Pb. terve a téeszek megszilárdítása és... továbbfejlesztésére 1955. március 1-től december 31-ig.”

56. Uo. „Munkaterv...”

57. Az ország 19 megyéjéből az utolsó volt Somogy. Az 1954. évi létszám országosan mintegy 2/3-a volt az 1953 közepinek, egyetlen helyen (Budapest) felülmúlta azt, de Győr-Sopron, Tolna, Pest és Szolnok megyékben meghaladta a 80%-ot. 13 megyében 60–80%-a volt az 1954-es taglétszám az 1953 közepi-

nek. Szabolcs-Szatmárban és Somogyban nem érte el — 1954 közepén — az egy évvel korábbi 40%-át sem (Somogyban 23 ezerről 9300-ra, Szabolcs-Szatmárban 50 600-ról 20 900-ra csökkent). Azonban míg Szabolcs-Szatmárban 1954-ben a tagok száma meghaladta az 1951-es szintet (20 100), addig Somogyban több mint 10%-kal elmaradt ettől (10 300). Adattár 1965, 48–50.

58. Az egy munkaegységre jutó természet- és pénzbeni részesedés együttesen 25,25 Ft volt, olyan szövetkezet azonban, amely 10 Ft alatt fizetett volna, nem létezett a megyében. 10–20 Ft között fizetett 77, 20 és 50 között 141, 4 olyan téesz akadt, amelyben 1 munkaegység értéke 50 forinton felül volt.

59. MSZMP Sm. Biz. Arch. „Munkaterv...”

60. „A Titkárság utasítja a megyei pártbizottságot, hogy haladéktalanul lépjen fel az erőszakoskodások ellen, akadályozza meg elterjedésüket és a túlkapasok elkövetőit vonja felelősségre.” Uo. 33. f. 29/8. cs.

61. Uo. KSH Sm-i lg.-nak összefoglalója. Mezőgazdaság. 1956, 1.

62. A családok szociális megoszlása: 18,2% volt földnélküli, 3,8% egyéb, nem mezőgazdasági foglalkozású, 35% 7 holdnál kevesebb, 43% pedig ennél több földdel lépett be.

száma, akik több mint 145 ezer kat. holdon gazdálkodtak (ebből majdnem 115 ezer hold volt a szántó).

A nagyarányú felfejlesztésnek, az önkéntesség megsértésének egyenes következménye lett a termelőszövetkezeti csoportok nagymértékű felbomlása⁶³ 1956 őszén-telén. Ha a termelőszövetkezetek 1956 decemberi adatait vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a felbomlás az ország azon megyéiben volt a legnagyobb mértékű, ahol 1955/56 fordulóján a legnagyobb arányú volt a felfejlesztés.⁶⁴ Míg országosan a családok kétharmada lépett ki (66,5%), addig a legintenzívebben fejlesztett két megyében, Somogyban és Zalában, az 1956. december 31-i tagság az 1956. szeptember 30-inak mindössze 5,8, illetve 7,7%-a volt: azaz Somogyban a családok 94,2, Zalában 92,3%-a lépett ki.⁶⁵ 1956. december 31-én a termelőszövetkezetek száma kevesebb mint 12%-a volt a június 30-inak. A családok, illetve tagok száma 5,8, ill. 5,2%-a, az összterület ill. a szántó pedig 7,2, ill. 7,1%-a volt 1956. december 31-én az 1956. június 30-ainak. Az 1955/56 fordulóján történt nagyarányú megalapozatlan felfejlesztések, valamint az ellenforradalom következtében beállott helyzet eredménye az lett, hogy a termelőszövetkezetekhez hű maradt tagság még (az első megbízható statisztikai adatokat felmutató időponthoz), 1950. június 30-ához képest is annak felére csökkent.

A megyén belül a termelőszövetkezetek feloszlása és a tagság kilépése is ott volt a legnagyobb arányú, ahol a fejlesztés is az volt az ellenforradalmat megelőzően: a nagyatádi járásban minden termelőszövetkezet feloszlott. Nagyon súlyos volt a veszteség a barcsi járásban, ahol a téészek 97,7%-a oszlott fel (azaz a június 30-i 43-ból 1 maradt december végére), a tagságnak pedig kevesebb, mint 1%-a maradt termelőszövetkezeti tag (a földterület alig 1%-ával). Az ellenforradalom legkevésbé érintette a fonyódi és siófoki járást: itt a tagság több mint 10%-a maradt a szövetkezetben.⁶⁶

Az országos arányokat meghaladó felbomlás – kilépés mindenekelőtt a termelőszövetkezeti mozgalomban elkövetett hibák következménye, amelyeket itt, Somogyban az ellenforradalom eszmei előkészítői fokozottabban kihasználhatták, mint országosan.⁶⁷

A termelőszövetkezetek tömeges feloszlásának, a termelőszövetkezeti tagok tömeges kilépésének okairól az MSZMP Falusi Osztálya 1957 februárjában a következőket írta: „A termelőszövetkezetek feloszlását csaknem mindenütt a következő okok befolyásolták: az erőszakos tsz-szervezés, a rossz gazdálkodás, a helytelen vezetés, a jó termelőszövetkezetekben a nagy jövedelem és vagyon felosztásának reménye, a középparaszt és szegényparaszt vízálya a téészekben, a termelőszövetkezeteken kívül levő egyéni parasztok harca az „ösi föld” visszaszerzéséért, s nem utolsósorban a termelőszövetkezeti tagok megfélemlítése az ellenforradalmi elemek, több esetben a kulákok által.”⁶⁸

A gazdaságpolitikának már említett hibái, valamint a fentiek mellett a termelőszövetkezetek nagyarányú felbomlásához és a tagság kilépéséhez hozzájárult még a termelőszövetkezetek már említett önállóságának hiánya, a viszonylag nagy téesz-apparátus, valamint az, hogy sok lumpen elem került a szövetkezetekbe.⁶⁹

Véleményünk szerint azonban a legdöntőbb ok az volt, hogy a termelőszövetkezetek az ellenforradalom előtt nem váltak – nem válhattak – példamutató, rentábilis nagyüzemi gazdaságokká. Alapvető ellentmondást jelentett, hogy a termelőszövetkezetek nagy területen (sok esetben csak ez jelentette a nagyüzemet) a legelmaradottabb kisüzemi módszerekkel gazdálkodtak.

A megyében a szövetkezeti és az állami szektor (az erdőgazdaságok területe nélkül) a megye összterületének 37%-át tette ki 1956 közepén. Ezzel szemben a megye mezőgazdasági összterületének felét kitevő egyéni gazdaságok az össztermelés ér-

63. A Földművelésügyi Minisztérium már 1956 november végén kiadta a szükséges utasításokat a szövetkezetből való kilépés szabályozására. Lásd: SIMON P., PtK 2 (1972) 102—104.

64. Így pl. Békés, Csongrád és Pest megyékben az országos átlagnál lényegesen jobb volt a téészekben bentmaradt tagság aránya: Békésben 1957 közepén 23 ezer volt a téesz-tagok száma, szemben az 1956 közepi 24 ezerrel. Csongrád megyében majdnem 13 ezer (egy évvel korábban 18 ezer). Pest megyében is a tagság fele a nagyüzemekben maradt (az 1956 közepi 22 ezerből 11 ezer.) Adattár 1965, 48—50.

65. HAJDU I., StSz 8—9 (1957) 633.

66. A barcsi járás 28 községében 1956 júniusában 43 téesz működött. A nagyatádi járás 20 községében 40. Ugyanezt mondhatjuk a tabi járásról: itt 28 községben 1956 nyarán már 51 csoport volt. Bár a marcali járásban 1956 nyarán csak 28 termelőszövetkezet működött (akkor, amikor a községek száma 32), azonban itt a felfejlesztés 1955 őszén történt (eddig ugyanis mindössze 14 téesz működött). A csurgói és a kaposvári járásokban a szervezés üteme a megyei átlagnak megfelelő volt: a feloszlások és kilépések aránya

is ehhez volt hasonló. A fonyódi és siófoki járásokban 1955/56 fordulóján a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésének üteme lényegesen a megyei szint mögött maradt: az előbbi járás 28 községében 1953/54 folyamán mindössze 15, 1955/56-ban is csak 21 csoport működött. A siófoki járásban is hasonló volt a helyzet: a 21 községben csak 25 téesz volt 1956 közepén. E két járásban a megyei átlagot több mint kétszeresen meghaladó volt a téészekben maradt tagság aránya: az előbbiben 11, az utóbbiban pedig több mint 12%.

67. Ismeretes a kaposvári vita, amelyben többen a téeszmozgalom ellen lázítottak, hallgatva a nagyüzemi gazdálkodás eredményeiről, a Somogyban is meglévő egészséges jelenségekről. Az Írószövetség 1956. október 19-én a kaposvári Csiky Gergely Színházban rendezett vitát Márkus István Somogyi összegezés c. cikkéről. A vitán közel másfél ezren vettek részt, közöttük sok egyéni paraszt és téesz-tag (akiknek egy részét az írók már a vitát megelőzően előkészítették a felszólalásra).

68. Idézi SIMON P., PtK 2 (1972) 94.

69. Uo. 95.

tékének több mint 60%-át adták. Mindezek azt eredményezték, hogy a kis-, különösen pedig a középparasztság tömegei a gazdasági, politikai és adminisztratív nyomás ellenére is a termelőszövetkezeteken kívül akartak maradni. Az össztermelés értékével párhuzamosan alakult a termelőszövetkezeti tagok jövedelme. Mint már említettük, ez körülbelül kétharmada, háromnegyede volt az egyéni parasztok jövedelmének a megyében. Ezt viszonylag nehezen tudjuk kimutatni, azonban rendelkezésünkre állnak statisztikai adatok a megye ipari munkásai, állami gazdaságai és gépállomási dolgozóinak jövedelméről. Ha ezekhez hasonlítjuk a termelőszövetkezetek tagjainak természetben és pénzben kifizetett részesedését, akkor azt látjuk, hogy 1953-ban a técesz-tagok részesedése alig több mint 40%-a volt a szocialista iparban és gépállomásokon, s kevesebb mint 40%-a az állami gazdaságok dolgozói fizetésének.⁷⁰ Megérthetjük, hogy ez az alacsony jövedelemszint sem igen sarkallhatta belépésre az egyéni dolgozókat különösen akkor nem, ha lényegében ugyanazt a szakképzettség nélküli munkát végezheték körülbelül dupla – és havonta kapott – fizetésért az állami gazdaságokban.

Mindennek az eredménye az lett, hogy 1949 és 1956 között viszonylag jelentős vándormozgalmak keletkeztek: 1949-hez képest 1956-ra a megye paraszti családjainak száma valamivel nagyobb arányban csökkent (15 500 család), mint a termelőszövetkezetekbe belépők száma (15 000 család volt a téeszekben 1956 közepén).

Így, ilyen körülmények között – hittél, de legtöbbször hit nélkül – elindulni az új, az ismeretlen felé, kevesebbet zárni az évet mint „egyéni korokban”, s nekivágni a következő évnél talán még kevesebb bizalommal, még kevesebb energiával, sokszor reményvesztetten, nem kis lelkiert, bizakodást igényelt.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy nem tudtuk megtalálni a magyar viszonyokra alkalmazandó – alkalmazható – formákat a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztése területén. A szovjet példának mindenáron való másolása, az ott tapasztalt negatív jelenségeknek ismeretében azt átvenni, több mint bűn volt. Véleményünk szerint nem a „bal-” vagy „jobbaldali” elhajlások okozták az ismertett negatívumokat, hanem az, hogy olyanná kellett, olyanná akartuk a mezőgazdaság szocialista rendjét építeni, mint a Szovjetunió mezőgazdasága volt. S a legfőbb hiba e téren az volt, hogy azokkal az eszközökkel is próbáltuk megvalósítani, amelyek ott sem váltak be: azaz elméletben nálunk is hivat-

koztak a lenini elvekre, a gyakorlatban pedig sokszor ennek kizárásával valósították meg. A fentieket fejezte ki 1950 októberében a földművelésügyi miniszter a pártfőiskola hallgatói előtt: „Az irányelvek... megszabják a fejlesztés feladatait, amelyeket minden népi demokráciában meg kell oldani, szem előtt tartva a Szovjetunió példáját és azt az alapvető követelményt, hogy mi is olyanná építsük a mezőgazdaság szocialista rendjét, mint a Szovjetunió szocialista mezőgazdasága.”⁷¹

Úgy tartották – különösen a Tájékoztató Iroda 1948 júniusi határozata után –, hogy „valamennyi népi demokrácia termelőszövetkezeti fejlődésének elméleti alapja a lenini–sztálini útmutatás; példája pedig a Szovjetunió szocialista mezőgazdasága.”⁷²

Ismeretes, hogy az I. ötéves terv a mezőgazdasági termelés növekedését eredetileg 42%-ban irányozta elő, ami már önmagában is túlzott volt: évenként 8–9%-os növekedést tételezett fel. Ennek ellenére – jóllehet az első év (1950) csak 5–8%-os növekedést mutat fel, ami önmagában, ha nem is az előirányzat mérséklése, de mindenképpen emelése ellen szólt – a módosított ötéves tervtörvény mégis tovább növelte az eredetileg is irreálisan magas előirányzatot. Ez kétségtelenül a doktrinárságnak, a szektarianizmusnak, a gazdaságpolitikai kalandorságnak következménye. Az 1953-as júniusi határozat is megállapítja: az elkövetett hibák a szektás szemléletből fakadtak, amelynek főforrása a kollektív vezetés hiánya volt. A tények sokasága mutatta, hogy hazánkban eltértek a lenini elvektől, az elvek visszaállításáért folyó harcot, a parasztság érdekeinek bizonyos mértékű figyelembevételét,⁷³ nem lehet jobboldaliságnak nevezni, mert ez az elkövetett nagyon súlyos hibák kijavításáért folyó harc szükségszerű következménye. Véleményünk szerint itt nem a kisárutermelés megőrzése vagy a termelőszövetkezetek létrehozásának problematikája merült fel, hanem olyan feltételek megteremtése, amelyeken megindulhat az egyéni kisárutermelő parasztság átvezetése a szocialista mezőgazdasági nagyüzembe. Ha mindezt figyelembe veszi a pártvezetés, akkor a Központi Vezetőség 1953 júniusi ülésén nem kellett volna Nagy Imrének megdicsőülnie.⁷⁴ 1955 közepétől a pártvezetés ismét visszatért az 1953 júniusában bírált politikai vonalvezetéshez, revizionizmusnak bélyegezve az 1953–55 közötti gazdaságpolitikai (szövetkezetpolitikai) irányvonalat is. Erre azonban ismét csak egy évvel később ébredt rá az MDP Politikai Bizottsága, amikor 1956 júliusi határozatában megállapítja, hogy „a pártvezetés az 1953 előtti hibák egy részét 1955-ben ismét elkövette.”⁷⁵

Benke József

70. Amit csak bizonyos mértékig korrigált a háztájból származó jövedelem.

71. ERDEI F., A termelőszövetkezeti mozgalom helyzete és perspektívái. Budapest 1951. 27.

72. Uo. 9.

73. Kétségtelenül nem volt tartható az a politika, amely például az 1952-es 1 millió 700 ezer tonna búzater-

mésből majdnem 1 millió tonna kötelező beadást és adót vetett ki a parasztságra (hiszen az így megmaradó 700 ezer tonna mindössze alig 3 millió ember fejadagját fedezte akkor, amikor a mezőgazdasági népesség száma meghaladta a 4,2 milliót).

74. Ptk 2 (1969) XXXVIII.

75. Uo. LI.

PRODUCERS' COOPERATIVE MOVEMENT IN SOMOGY COUNTY BETWEEN 1948-1956

There were two integral sides to agrarian development in Hungary during the 15 years after the Liberation of the country: the democratic and the socialist transformation of agrarian conditions. A whole series of important publications on democratic transformation have appeared during the last 15 years while literature on socialist transformation has been neglected and it is only recently that analytic history on the socialist transformation of agriculture has started to appear. This negligence has left its mark on local historiography. While dozens of local history documents appeared on land reform and on democratic agrarian development that followed it, not a single significant study has appeared on the socialist reorganisation of agriculture, i. e. on the socialist development of agriculture which followed.

Our work is an outline of a part of the third chapter of a dissertation entitled „The Democratic and Socialist Transformation of Agriculture in Somogy County” and explains the development of the producers' cooperative movement in Somogy County from its inauguration in 1948 up to the counter-revolution in 1956.

In Somogy County from the fall of 1948 to the Spring of 1949 altogether 22 cooperative groups were formed completely voluntarily with a total membership of 420 (which included 220 Party members).

However, from the fall of 1949 political and economic-political coercive measures were introduced against the cooperative groups such as increased taxes and burdensome compulsory deliveries (during 1949 and 1956-as a result of the great difference between compulsory delivery prices and free mar-

ket prices – the amount withdrawn from the agricultural territory of Somogy County doubled the total figure actually invested in the entire County); the regrouping of landstrips with complete disregard for economic aspects (at the beginning of 1951 and 1952 three regroupings were carried out in Somogy townships earmarked for development). Direct means and methods of coercion were also applied (the number of prison sentences for public crimes committed with eatable provisions involved more than 5500 people in the five years from 1951 to 1956).

As a result, the attitude to work of those forced into cooperatives greatly dampened the work morale of others who had joined the cooperatives out of conviction. It was obvious that such a policy would avenge itself, and it did. In 1953, when it became possible to quit the cooperative, over 58% of cooperative members resigned in Somogy County – the national figure was only 34%. At the end of 1955 and the beginning of 1956, the ratio of cooperative farmers in Somogy County had far surpassed the national figure. This great difference in ratio repeated itself in 1956 during the counter-revolution when 94% of the farmers quit the cooperatives in Somogy County while the national figure was 64%.

During the decade under discussion, Hungary was unable to find those methods of developing the producers' cooperative movement which were best suited to Hungarian potentials. Since dogmatism repeatedly made way for itself, the Soviet example was copied at all costs and as a result the producers' cooperative movement of Hungary (including Somogy County) suffered such great setbacks that the consequences were felt long after 1956.

J. Benke